

Michał Prusek

Uniwersytet Opolski

ORCID: 0000-0002-4652-5529

michal.prusek@uni.opole.pl

W kwestii ujednoczenia dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej i górnej granicy wieku obrony obligatoryjnej

Wstęp

Ustawą nowelizacyjną z dnia 27 września 2013 r.¹ ustawodawca dokonał zmiany art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k.² Zrezygnowano z posługiwania się pojęciem nieletniego i w sposób wyraźny wskazano, że oskarżony musi mieć obrońcę w postępowaniu karnym, jeżeli nie ukończył 18 lat. Tym samym wyeksponowano różnicę między wspomnianym cenzusem wieku a podstawową dolną granicą wieku odpowiedzialności karnej z art. 10 § 1 k.k.³ na poziomie 17 lat. Nowelizacja spowodowała wzmocnienie postulatów *de lege ferenda* dotyczących ujednoczenia wspomnianych przepisów poprzez określenie takiej samej granicy wieku, która z jednej strony zasadniczo będzie wyznaczała początek odpowiedzialności karnej, z drugiej natomiast koniec obrony obligatoryjnej⁴. Niniejsze opracowanie zmierza do oceny zasadności tych postulatów, poszerzając kontekst o przepisy prawa cywilnego.

¹ Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r., poz. 1247), dalej jako ustawa nowelizacyjna z 27 września 2013 r.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r., poz. 1375 ze zm.), dalej jako k.p.k.

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r., poz. 1138 ze zm.), dalej jako k.k.

⁴ R.A. Stefański, *Konstytucyjne prawo do obrony a obrona obligatoryjna w świetle noweli z dnia 27 września 2013 r.*, [w:] T. Gardocka i in., *Prawo do obrony w postępowaniu penalnym. Wybrane aspekty*, Warszawa 2014, s. 20–21; M. Maraszek, *Dolna granica wieku odpowiedzialności karnej w prawie polskim*, Warszawa 2012, s. 139. Zob. także: K. Zgryzek, *Obrona obligatoryjna w polskim procesie karnym – zagadnienia wybrane*, „Radca Prawny. Zeszyty Naukowe” 2019, nr 4, s. 38; idem, *Prawo do obrony po noweli wrześniowej – kilka uwag*, [w:] B.T. Bieńkowska, H. Gajewska-Kraczkowska, M. Rogacka-Rzewnicka (red.), *Wokół gwarancji współczesnego procesu karnego. Księga jubileuszowa profesora Piotra Kruszyńskiego*, Warszawa 2015, s. 561.

Rys historyczny

Już na wstępie warto wskazać, że zróżnicowanie cenzusów wieku ma w polskim ustawodawstwie pewną tradycję. Wprawdzie art. 88 k.p.k. z 1928 r.⁵ pierwotnie zastrzegał obronę obligatoryjną dla oskarżonych, którzy nie ukończyli 17 lat, jeżeli nie odpowiadali w postępowaniu przed sądem dla nieletnich. Natomiast z art. 69 i 70 k.k. z 1932 r.⁶ wynikała zasadniczo odpowiedzialność karna osób, które ukończyły 17 lat. Mimo to w art. 10 i 11 Kodeksu cywilnego (dalej jako k.c.) ustawodawca przyjął, iż pełną zdolność do czynności prawnych osoba fizyczna uzyskuje w momencie ukończenia 18 lat, chyba że wcześniej zawarła małżeństwo⁷. Jednocześnie na podstawie art. 426 k.c. wyłączono tzw. zdolność deliktową osób, które nie ukończyły 13 lat⁸.

Powstała niejednorodność została w dalszych latach pogłębiona przez ustawodawcę, bowiem w art. 9 § 1 k.k. z 1969 r.⁹ przyjął on podstawowy dolny próg odpowiedzialności karnej na poziomie 17 lat, z możliwością pociągnięcia do warunkowej odpowiedzialności karnej od 16 lat w § 2. Natomiast w art. 99 § 1 ust. 1 lit. b u.p.n.¹⁰ uzależniono obronę obligatoryjną ze względu na wiek od popełnienia czynu między 13 a 17 rokiem życia sprawcy oraz wszczęcia

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 33, poz. 313), dalej jako k.p.k. z 1928 r.

⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571), dalej jako k.k. z 1932 r.

⁷ R. Strugała, *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warszawa 2021, s. 37; M. Gutowski, *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–352*, Warszawa 2021, s. 142; J. Regan, *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 20; P. Nazaruk, *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] J. Ciszewski, P. Nazaruk (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex, tezy 1, 6, 7; M. Maraszek, op. cit., s. 130, 136, 138. Por. A. Grześkowiak, *Prawo nieletnich*, Warszawa 2020, s. 23; O. Sitarz, A. Sołtysiak-Blachnik, S. Dwornicka, *Granica wieku odpowiedzialności karnej – dwugłós*, [w:] T. Dukiet-Nagórska (red.), *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, Bielsko-Biała 2006, s. 120–121.

⁸ P. Machnikowski, *O zdolności deliktowej*, [w:] E. Gniewek (red.), *Podmiotowość cywilnoprawna w prawie polskim*, Wrocław 2008, s. 113–114; M. Gutowski, *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] M. Gutowski (red.), op. cit., s. 147; P. Księżak, *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, 2022, Legalis, teza 10; M. Pilich, *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Część ogólna, cz. 1 (art. 1–55(4))*, Warszawa 2021, s. 264; A. Rzetecka-Gil, *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania – część ogólna*, 2011, Lex, art. 426, teza 7; Z. Banaszczyk, *Głosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2001 r., IV CKN 1469/00*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2002, nr 1, s. 7; P. Nazaruk, *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] J. Ciszewski, P. Nazaruk (red.), op. cit., teza 6; M. Wałachowska, *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, Warszawa 2018, s. 461–462.

⁹ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94), dalej jako k.k. z 1969 r.

¹⁰ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r., poz. 969 ze zm.), dalej jako u.p.n.

postępowania przed ukończeniem przez niego 18 lat¹¹. Z jednej strony wprowadzone zmiany można postrzegać jako krok w stronę ujednoczenia przepisów. Obrona obligatoryjna bowiem tak samo jak co do zasady odpowiedzialność karna zostały w sposób tożsamy uzależnione od wieku sprawcy z chwili czynu. Dostrzega się spójność przedstawionego rozwiązania z dolnym progiem tzw. zdolności deliktowej¹². Ponadto wyłączenie odpowiedzialności odszkodowawczej z art. 426 k.c. także jest niezależne od wieku z chwili postępowania¹³.

Z drugiej strony zmiany wprowadzone u.p.n. można potraktować jako pogłębienie różnic, bowiem w chwili ukończenia 17 lat rozpoczyna się zasadniczo pełna odpowiedzialność karna, co nie oddziałuje na koniec obrony obligatoryjnej w procesie karnym, ponieważ ta może nadal trwać, jeżeli czyn karalny został popełniony między 13 a 17 rokiem życia. Jako złagodzenie wspomnianych różnic można postrzegać uzależnienie istnienia obrony obligatoryjnej w procesie karnym od wieku z chwili wszczęcia postępowania. Jednak granica wieku została w tym zakresie ustalona nie na poziomie 17 lat, lecz na poziomie 18 lat, co przybliżyło komentowane rozwiązanie do wieku pełnej zdolności do czynności prawnych z art. 10 i 11 k.c.

Kolejną zmianę stanowiło uchwalenie art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k., który pierwotnie zastrzegał obronę obligatoryjną dla nieletnich niezależnie od ich wieku w chwili wszczęcia postępowania. Przepis art. 99 § 1 ust. 1 lit. b u.p.n. ustawodawca pozostawił bez modyfikacji, co spowodowało zaistnienie dwóch podstaw obrony obligatoryjnej nieletnich w procesie karnym. Zakres normowania wspomnianych przepisów częściowo się pokrywał, częściowo zaś uzupełniał¹⁴.

¹¹ M. Koreyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Warszawa 2015, s. 39; idem, *Sądy rodzinne w Polsce orzekające w sprawach nieletnich – wczoraj, dziś i jutro*, [w:] K. Krajewski, B. Stańdo-Kawecka (red.), *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy*, Warszawa 2011, s. 207; G. Rdzanek-Piwoń, *Nieletniość i jej granice*, Warszawa 1993, s. 101; A. Krukowski, *Komentarz do art. 1 u.p.n.*, [w:] A. Krukowski (red.), *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 1991, s. 19; B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007, s. 301; M. Maraszek, *Glosa do wyroku SN z dnia 22 kwietnia 2009 r., III KK 21/09*, 2010, Lex, teza 2.III; K. Gromek, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004, s. 59; V. Konarska-Wrzošek, *Komentarz do art. 1 u.p.n.*, [w:] P. Górecki, V. Konarska-Wrzošek (red.), *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 32; T. Bojarski, *Komentarz do art. 1 u.p.n.*, [w:] T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz (red.), *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 47–48, 51.

¹² J. Gudowski, G. Bieniek, *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2018, s. 803; J. Kuźmicka-Sulikowska, *Zasady odpowiedzialności deliktowej w świetle nowych tendencji w ustawodawstwie polskim*, Warszawa 2011, s. 157.

¹³ W. Borysiak, *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), op. cit., teza 12; P. Machnikowski, op. cit., s. 114; G. Bieniek, *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] G. Bieniek (red.), *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. 1, Warszawa 2011, s. 478.

¹⁴ A. Grześkowiak, op. cit., s. 261–262; S. Steinborn, *Komentarz do art. 79 k.p.k.*, [w:] S. Steinborn (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów*, 2016, Lex, teza 3.

W konsekwencji z chwilą gdy wiek nieletniego *tempore procedendi* przestał mieć znaczenie dla obrony obligatoryjnej w procesie karnym, podobieństwo wspomnianego warunku z art. 99 § 1 ust. 1 u.p.n. do wieku pełnej zdolności do czynności prawnych z art. 10 i 11 k.c. straciło na znaczeniu.

Z czasem poddano krytyce uzależnienie obrony obligatoryjnej od wieku nieletniego *tempore criminis*. Za pozbawiony racjonalnego uzasadnienia uznawano stan prawny, w którym osobie np. w wieku 25 lat przepisy zastrzegały obronę obligatoryjną tylko dlatego, że osoba ta popełniła czyn karalny między 13 a 17 rokiem życia¹⁵. Wspomniana krytyka przyczyniła się do zmiany art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k. poprzez przyznanie obrony obligatoryjnej osobom, które *tempore procedendi* nie ukończyły 18 lat. W uzasadnieniu ustawy nowelizacyjnej z dnia 27 września 2013 r. wskazano, że nowelizacja w komentowanym zakresie zmierza do zapewnienia każdemu dziecku pomocy prawnej w przygotowaniu i prezentowaniu obrony zgodnie z art. 40 ust. 2 pkt b lit. ii Konwencji o prawach dziecka¹⁶, a ponadto do usunięcia wątpliwości i trudności związanych z wykładnią art. 79 k.p.k.¹⁷

W wykładni art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k. po zmianach ugruntowało się stanowisko, zgodnie z którym obrona obligatoryjna w procesie karnym kończy się z chwilą ukończenia przez oskarżonego 18 lat¹⁸. Wydaje się jednak, że przytoczone stanowisko nie uwzględniało art. 18 § 2 pkt 1 lit. b u.p.n., zastrzegającego wzorem art. 99 § 1 ust. 1 lit. b u.p.n. obronę obligatoryjną dla nieletnich,

¹⁵ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego*, t. 1: *Artykuły 1–467*, Warszawa 2014, s. 349. Zob. też K. Eichstaedt, *Komentarz do art. 79 k.p.k.*, [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, 2022, Lex, teza 5.

¹⁶ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. Nr 120, poz. 526 ze zm.).

¹⁷ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego, ustawy Kodeks karny i niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 870, Sejm VII kadencji, s. 27, 29–30, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=870> (data dostępu: 1.04.2023); M. Zimna, *Kształtowanie się instytucji obrony obligatoryjnej w świetle ostatnich zmian kodeksu postępowania karnego*, „Ius Novum” 2015, nr 4, s. 40; R.A. Stefański, *Obrona obligatoryjna po 1 lipca 2015 r.*, [w:] P. Wiliński (red.), *Obronca i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015 r. Przewodnik po zmianach*, Warszawa 2015, s. 28; K. Zgryzek, *Prawo do obrony...*, s. 560–561; K.T. Boratyńska, P. Czarnecki, *Komentarz do art. 79 k.p.k.*, [w:] A. Sakowicz (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 314.

¹⁸ R.A. Stefański, *Komentarz do art. 79 k.p.k.*, [w:] R.A. Stefański, S. Zabłocki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2017, s. 883; D. Drajewicz, *Obronca z urzędu w znówelizowanym Kodeksie postępowania karnego*, „Monitor Prawniczy” 2016, nr 5, s. 244; D. Świecki, *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Warszawa 2016, s. 64; J. Kosonoga, *Appointed counsel for the defence in the polish criminal proceeding*, „Ius Novum” 2016, nr 2, s. 100; W. Posnow, *Komentarz do art. 79 k.p.k.*, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 243–244; K. Zgryzek, *Obrona obligatoryjna...*, s. 38; M. Smarzewski, *Granice efektywności prawa do korzystania z pomocy obrońcy w kontekście ostatnich nowelizacji KPK*, „Monitor Prawniczy” 2016, nr 21, s. 1155; K. Eichstaedt, op. cit., teza 5; postanowienie SN z 2 lutego 2016 r., sygn. akt II KK 288/15, Lex nr 2194922; postanowienie SN z 2 lutego 2016 r., sygn. akt IV KK 337/15, Lex nr 1976250.

którzy w chwili wszczęcia postępowania nie ukończyli 18 lat. Tym samym nadal istniały dwie podstawy obrony obligatoryjnej w procesie karnym, które w części miały tożsamy zakres normowania. Wydaje się, że art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k. po zmianach zbliżył koniec obrony obligatoryjnej do art. 10 i 11 k.c. i oddalił od art. 10 § 1 k.k., zgodnie z którym odpowiedzialność karną ponosi osoba, która w chwili popełnienia przestępstwa ukończyła 17 lat. Należy jednak pamiętać, że w świetle obowiązującego wówczas art. 18 § 2 pkt 1 lit. b u.p.n. jednym z warunków obrony obligatoryjnej nieletnich w procesie karnym było nieukończenie 17 lat w chwili czynu, co wykazywało spójność z art. 10 § 1 k.k.

Aktualny stan prawny

Wspomniana zbieżność została utrzymana przez ustawodawcę także po uchyleniu u.p.n., bowiem w art. 67 ust. 2 pkt 1 u.w.r.n.¹⁹ zastrzeżono obronę obligatoryjną nieletnich, którzy odpowiadają w procesie karnym na podstawie art. 10 § 2 k.k. niezależnie od wieku w chwili wszczęcia postępowania. Jednocześnie w art. 1 ust. 1 pkt 2 u.w.r.n. utrzymano definicję nieletniego w sprawach o czyny karalne jako osoby, która popełniła taki czyn między 13 a 17 rokiem życia.

W świetle powyższych rozważań, jeszcze przed przystąpieniem do oceny postulatów ujednoczenia dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej i górnej granicy wieku obrony obligatoryjnej, należy zwrócić uwagę, że co do zasady w zakresie odpowiedzialności karnej nieletnich jednolitość ta jest zapewniona przez rzeczony art. 67 ust. 2 pkt 1 u.w.r.n. Jeżeli bowiem oskarżony zostaje pociągnięty do warunkowej odpowiedzialności karnej za czyn popełniony przed ukończeniem 17 roku życia, jest objęty obroną obligatoryjną. Wspomniany postulat zyskuje zatem w większym stopniu znaczenie w odniesieniu do oskarżonych niebędących nieletnimi, którym art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k. przyznaje obronę obligatoryjną do ukończenia 18 lat. Podnosi się, że z jednej strony w k.k. ustawodawca przyjmuje, że dopiero w wieku 17 lat „sprawca osiąga taki poziom rozwoju intelektualnego, emocjonalnego oraz społecznego, że potrafi prawidłowo rozpoznać znaczenie swego czynu oraz znaczenie normy prawnej, którą tym czynem narusza”²⁰. Natomiast z drugiej strony w k.p.k. uznaje, że do ukończenia 18 lat „dojrzałość psychiczna i społeczna nie jest w pełni wykształcona i z tego powodu konieczna jest (...) pomoc podmiotu fachowego”²¹.

¹⁹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r., poz. 1700), dalej jako u.w.r.n.

²⁰ R.A. Stefański, *Konstytucyjne prawo...*, s. 20.

²¹ *Ibidem*.

Stąd za słuszne przyjmuje się podniesienie dolnego progu odpowiedzialności karnej co do zasady do 18 lat²².

Kryteria określenia dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej

Odnosząc się do zasadności zgłoszonego postulatu, wydaje się, że zróżnicowanie przepisów można racjonalnie uzasadnić. W tym celu konieczne staje się nawiązanie do *ratio legis* przepisów określających dolny próg wieku odpowiedzialności karnej oraz regulujących obronę obligatoryjną ze względu na wiek.

Określając wiek, od którego osoba ponosi pełną odpowiedzialność karną, ustawodawca kierował się stopniem rozwoju biologicznego, psychicznego, społecznego oraz moralnego człowieka, opierając się na danych statystycznych²³. Mimo że ukończenie procesu dojrzewania psychicznego człowieka bywa datowane na 25 rok życia²⁴, zdaniem ustawodawcy ukończenie 17 roku życia jest „równoznaczne z osiągnięciem dojrzałości w sferze prawa karnego, co z kolei jest immanentnie związane z możliwością przypisania sprawcy winy będącej subiektywną podstawą odpowiedzialności za czyn”²⁵. Z chwilą osiągnięcia tego wieku „sprawca osiąga taki poziom rozwoju intelektualnego, emocjonal-

²² Ibidem; M. Maraszek, *Dolna granica...*, s. 139. Zob. jednak: K. Zgryzek, *Obrona obligatoryjna...*, s. 38; idem, *Prawo do obrony...*, s. 561. Zob. także wcześniejsze postulaty: P. Kardas, *O podstawach odpowiedzialności nieletnich na zasadach określonych w Kodeksie karnym. Uwagi na tle sporów dotyczących wymierzenia nieletniemu kary*, [w:] P. Hofmański, S. Waltoś (red.), *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej*, Warszawa 2009, s. 94–95.

²³ O. Rataj, *Projektowane zmiany w zakresie odpowiedzialności karnej nieletnich w kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 1, s. 126, 129, 135; O. Sitarz, *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny*, t. 1: *Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116*, Warszawa 2021, s. 329–330; P. Kardas, op. cit., s. 97; A. Zoll, *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 1: *Komentarz do art. 1–52*, Warszawa 2016, s. 186; P. Kobes, *Orzekanie i wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec nieletnich w Polsce*, Warszawa 2015, s. 18, 21, 23, 80; V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Warszawa 2013, s. 23; M.J. Lubelski, *Zagadnienia stykowe kodeksu karnego i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 10 § 1, art. 10 § 3, art. 10 § 4, art. 38 § 3, art. 1 § 3 k.k.)*, [w:] T. Bojarski, E. Skrętowicz (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Lublin 2001, s. 56

²⁴ V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system...*, s. 22.

²⁵ M. Maraszek, *Glosa do wyroku SN z dnia 1 czerwca 2006 r., V KK 158/06*, 2010, Lex, teza 2. Zob. też: idem, *Odpowiedzialność karna nieletnich (art. 10 § 2 k.k., art. 13 i 91 u. niel.)*, „Przegląd Sądowy” 2011, nr 7–8, s. 125; P. Kardas, op. cit., s. 96; M. Kornak, *Glosa do wyroku SN z dnia 29 września 2009 r., III KK 105/09*, 2010, Lex, teza 1; M. Korcyl-Wolska, *Uwagi o konstytucyjnie gwarantowanych prawach obywatelskich nieletnich w świetle rozwiązań przyjętych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 r.*, [w:] P. Kardas, T. Sroka (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, Warszawa 2012, s. 151.

nego oraz społecznego, że potrafi prawidłowo rozpoznać znaczenie swego czynu oraz znaczenie normy prawnej, którą tym czynem narusza”²⁶. Jest świadomy swojego postępowania i jego konsekwencji oraz potrafi dokonać wyboru swojego zachowania²⁷. Tym samym nieletniego charakteryzuje mniejsza autonomizacja procesów poznawczych, opisowych oraz mniejszy zasób doświadczenia życiowego i pamięci²⁸, a także brak kontroli mechanizmów własnego zachowania oraz ograniczona zdolność do autodeterminacji. W mniejszym stopniu jest w stanie przewyciężyć motywy skłaniające go do popełnienia czynu karalnego. Wykazuje większą podatność na emocje oraz wpływy zewnętrzne z powodu niewykształconych jeszcze w pełni hamulców etycznych i moralnych²⁹.

Z uwagi na powyższe wskazuje się, że zasadniczo ukończenie 17 lat w chwili czynu jest warunkiem przypisania sprawcy winy³⁰. Jednocześnie dostrzega się brak jednolitości poglądów w zakresie przypisania winy nieletniemu. Z jednej strony wskazuje się, że jest to konieczne, aby pociągnąć nieletniego do odpowiedzialności karnej³¹. Dostrzega się także, że wina nieletniego jest zawsze ograniczona³². W opozycji do przedstawionego stanowiska

²⁶ J. Giezek, *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 90. Zob. też: R.A. Stefański, *Obrona obligatoryjna...*, s. 28–29; M. Mączyńska, *Kilka uwag o granicach nieletniości w prawie polskim w świetle historycznych, obowiązujących i projektowanych rozwiązań prawnych*, [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja*, Warszawa 2013, s. 355; A. Grześkowiak, op. cit., s. 245; P. Kardas, op. cit., s. 92–93; A. Szwarek, *Pojęcie zdolności do ponoszenia odpowiedzialności karnej*, [w:] P. Kardas, T. Sroka (red.), op. cit., s. 617.

²⁷ O. Sitarz, op. cit., s. 312–313. Zob. M. Mączyńska, op. cit., s. 355; P. Kardas, op. cit., s. 98; T. Bojarski, *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 79–80.

²⁸ R.A. Stefański, *Obrona obligatoryjna...*, s. 28–29.

²⁹ O. Rataj, op. cit., s. 129. Zob. też: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system...*, s. 22–23; P. Kobes, op. cit., s. 76, 129–133.

³⁰ M. Maraszek, *Glosa do wyroku SN z dnia 1 czerwca...*, teza 2; idem, *Glosa do uchwały SN z dnia 24 maja 2005 r.*, I KZP 12/05, 2011, Lex, teza 6.VI; idem, *Glosa do wyroku SN z dnia 29 września 2009 r.*, III KK/105/09, 2011, Lex, teza 2.III; J. Giezek, op. cit., s. 90; O. Sitarz, op. cit., s. 312; B. Stańdo-Kawecka, op. cit., s. 324; M. Korcył-Wolska, *Postępowanie w sprawach...*, s. 46; P. Kobes, op. cit., s. 23, 25; M.J. Lubelski, op. cit., s. 54; A. Zoll, *Czy nieletniość jest okolicznością wyłączającą winę?*, [w:] P. Hofmański, S. Waltoś (red.), op. cit., s. 191. Por. O. Rataj, op. cit., s. 129; P. Kardas, op. cit., s. 99; M. Budyn-Kulik, *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex, teza 4, 10.

³¹ K. Burdziak, *Art. 10 § 2 k.k. i art. 94 u.p.n. z perspektywy art. 40 ust. 3 Konwencji o prawach dziecka, czyli kilka słów na temat odpowiedzialności karnej nieletnich*, „Probacja” 2019, nr 2, s. 45; A. Grześkowiak, op. cit., s. 243–245; idem, *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 151–152, 156–157; M. Budyn-Kulik, op. cit., teza 10; M.J. Lubelski, op. cit., s. 54; M. Korcył-Wolska, *Postępowanie w sprawach...*, s. 46.

³² O. Rataj, op. cit., s. 135; A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 46; A. Walczak-Żochowska, J. Dąbrowski, *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] R.A. Stefański, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 178; Z. Sienkiewicz, *O dyrektywie wymiaru kary wobec nieletnich i młodocianych (uwagi na tle art. 54 § 1 k.k.)*, [w:] J. Skorupka (red.), *Rzetelny proces*

przyjmuje się, że w przypadku nieletniego w ogóle nie rozważa się winy³³, co zdaniem niektórych czyni odpowiedzialność nieletnich za czyny karalne odpowiedzialnością o charakterze obiektywnym czy przedmiotowym³⁴.

Niekwestionowany związek wieku *tempore criminis* z winą spowodował zarysowanie się tezy zrównującej nieletniość z niepoczytalnością³⁵. Zgodnie bowiem z art. 31 § 1 k.k. niepoczytalność to niemożność rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem, spowodowana jednak chorobą psychiczną, upośledzeniem umysłowym lub innym zakłóceniem czynności psychicznych. Wprawdzie w skutkach niepoczytalność może wykazywać podobieństwo do nieletniości, jednak różnicą jest czynnik wywołujący wspomniane rezultaty, który w przypadku art. 31 § 1 i 2 k.k. ma charakter patologiczny. W przypadku nieletniego natomiast wynika z przyczyn naturalnych, tj. braku pełnego rozwoju psychicznego³⁶.

Kryteria określenia górnej granicy wieku obrony obligatoryjnej

Inne natomiast są cele obrony obligatoryjnej. Rzeczona instytucja nakłada na oskarżonego obowiązek korzystania z pomocy obrońcy, bowiem zakłada się, że jako nieletni nie będzie posiadał odpowiedniej wiedzy prawniczej oraz doświadczenia procesowego czy doświadczenia życiowego, a to znacznie utrudni albo uniemożliwi samodzielne realizowanie przez oskarżonego prawa do obrony³⁷. Podkreśla się, że taki oskarżony jest niezdolny do obrony³⁸. Obrona obligatoryjna ma zatem zapewnić równowagę sił w procesie karnym³⁹. Jednocześnie komentowana instytucja zmierza do zabezpieczenia praw oskarżonego,

karny. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Świdry, Warszawa 2009, s. 694; A. Wąsek, *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] O. Górniok (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 35. Zob. też V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system...*, s. 29, 123, 128; P. Kobes, op. cit., s. 19, 77.

³³ A. Zoll, *Komentarz do...*, s. 171; idem, *Czy nieletniość...*, s. 194, 196; J. Mierzwińska-Lorencka, *Kwalifikowany typ przestępstwa zgwałcenia a odpowiedzialność karna nieletniego*, [w:] A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Nielączna, P. Wiktorowska (red.), *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, Warszawa 2013, s. 909–910; P. Kardas, op. cit., s. 100–101.

³⁴ O. Sitarz, op. cit., s. 314; P. Kardas, op. cit., s. 99.

³⁵ A. Grześkowiak, *Prawo nieletnich...*, s. 245; J. Mierzwińska-Lorencka, op. cit., s. 908–909.

³⁶ P. Kobes, op. cit., s. 21; O. Rataj, op. cit., s. 134; J. Giezek, op. cit., s. 92.

³⁷ J. Kosonoga, *Przesłanki obrony obligatoryjnej w postępowaniu wykonawczym*, [w:] A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Nielączna, P. Wiktorowska (red.), op. cit., s. 511, 527; M. Maraszek, *Głosa do wyroku SN z dnia 26 czerwca 2008 r., VKK 126/08*, 2012, Lex, teza II; R.A. Stefański, *Komentarz do...*, s. 878–879; M. Smarzewski, op. cit., s. 1157; M. Zimna, op. cit., s. 32.

³⁸ J. Kosonoga, *Appointed counsel...*, s. 99.

³⁹ Ibidem, s. 99–100; M. Matusiak-Frańczak, *Określenie momentu postępowania karnego, w którym podejrzanemu lub oskarżonemu powinien być udostępniony kontakt z obrońcą. Głosa do wyroku ETPC z dnia 27 listopada 2008 r., 36391/02*, 2013, Lex, teza 5.

co w przypadku nieletniości jest wymagane z punktu widzenia interesu publicznego oraz względów słuszności⁴⁰. W praktyce w zachowaniu nieletnich przed sądem widoczna jest także obniżona zdolność pojmowania powagi sytuacji, w jakiej się znajdują, biorąc udział w procesie karnym w charakterze oskarżonego⁴¹.

W świetle powyższego nie budzi wątpliwości, że inne są cele określenia granic wiekowych oskarżonego na potrzeby odpowiedzialności karnej względem obrony obligatoryjnej. Różnicowanie *ratio legis* może uzasadniać niespójność wspomnianych cenzusów wieku.

Wprawdzie niedojrzałość intelektualna, moralna i społeczna wskazywane są jako okoliczności uzasadniające zarówno granice wiekowe odpowiedzialności karnej, jak i obrony obligatoryjnej nieletnich⁴². Ponadto nieletnich charakteryzuje brak „refleksji nad tym, że ludzie żyją w ogólniejszym systemie – znaczenie normy prawnej może się zmieniać w zależności od obiektu identyfikacji aż do odmówienia osobom spoza grupy ochronnego waloru normy prawnej czy też usprawiedliwienia złamania normy prawnej wtedy, gdy dla jednostki ważniejsza jest identyfikacja z aprobującą grupą”⁴³, którą mogą tworzyć nie tyle rodzice, co w wielu przypadkach koledzy i rówieśnicy⁴⁴. Wspomniany brak refleksji może dotyczyć każdej normy prawa, niezależnie od jej *ratio legis*.

Należy jednak zwrócić uwagę na różnice w określaniu zdolności do dokonywania czynności zgodnych z prawem i niezgodnych z prawem⁴⁵. Inaczej oceniana będzie świadomość nieletniego przez pryzmat znajomości przez niego norm formułujących zachowania zakazane w społeczeństwie, a inaczej świadomość i umiejętność wykorzystania norm regulujących uprawnienia jednostki, w szczególności na gruncie przepisów postępowania karnego⁴⁶.

Mając na uwadze sygnalizowane wcześniej związki nieletniości z niepo czytalnością, warto przytoczyć poglądy, które były wyrażane w zakresie obro-

⁴⁰ R.A. Stefański, *Konstytucyjne prawo...*, s. 18; F. Prusak, *Komentarz do Kodeksu postępowania karnego*, Warszawa 1999, s. 294; M. Zimna, op. cit., s. 32.

⁴¹ O. Sitarz, A. Sołtysiak-Blachnik, S. Dwornicka, op. cit., s. 128–129.

⁴² R.A. Stefański, *Obrona obligatoryjna w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012, s. 98–100. Zob. też G. Rdzanek-Piwowar, op. cit., s. 102.

⁴³ R.A. Stefański, *Obrona obligatoryjna w polskim procesie...*, s. 128.

⁴⁴ Ibidem, s. 130.

⁴⁵ P. Księżak, op. cit., teza 10; A. Lutkiewicz-Rucińska, *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2022, s. 42; P. Nazaruk, *Komentarz do art. 11...*, teza 6; M. Pazdan, *Zdolność do czynności prawnych i inne postaci zdolności czynnej*, [w:] Z. Radwański, M. Safjan (red.), *Prawo cywilne – część ogólna*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 1, Warszawa 2012, s. 1104; T. Sokołowski, *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Część ogólna*, Warszawa 2012, s. 76–77; J. Kuźmicka-Sulikowska, op. cit., s. 157; P. Machnikowski, op. cit., s. 111.

⁴⁶ Początek zdolności do dokonywania czynności niezgodnych z prawem bywa określany nawet na wiek 7 czy 10 lat. Zob. G. Bieniek, op. cit., s. 482–483 i wskazane tam orzecznictwo; J. Gudowski, G. Bieniek, op. cit., s. 807–808; J. Kuźmicka-Sulikowska, op. cit., s. 157–158.

ny obligatoryjnej ze względu na uzasadnione wątpliwości co do poczytalności oskarżonego w art. 79 § 1 pkt 3 k.p.k. w brzmieniu sprzed ustawy nowelizacyjnej z 27 września 2013 r. Sprzeciwiano się wówczas używaniu pojęcia poczytalności na określenie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego *tempore procedendi*. Poczytalność jako pojęcie wywodzące się z art. 31 § 1 i 2 k.k. w sposób naturalny było powiązane ze stanem zdrowia psychicznego sprawcy *tempore criminis* i oznaczało zdolność rozpoznania znaczenia swojego czynu lub pokierowania swoim postępowaniem. Tak rozumiana poczytalność była kwestionowana jako kryterium oceny stanu zdrowia psychicznego *tempore procedendi*, ponieważ w chwili postępowania oskarżony nie popełnia przestępstw⁴⁷. Z punktu widzenia podstaw obrony obligatoryjnej, ze względu na stan zdrowia psychicznego, w toku procesu znaczenie zyskuje nie tyle zdolność do rozpoznania normy zakazanej i adekwatnego zachowania się do zakazu, co zdolność do rozpoznania norm procesowych i wykorzystania ich na swoją korzyść w postępowaniu, w którym oskarżony bierze udział. Wyodrębnienie wspomnianych dwóch rodzajów zdolności spowodowało zróżnicowanie kryteriów obrony obligatoryjnej w orzecznictwie, co w konsekwencji doprowadziło do zmiany art. 79 § 1 pkt 3 k.p.k., poprzez jego rozbitcie na dwie odrębne podstawy obrony obligatoryjnej wyrażone obecnie w art. 79 § 1 pkt 3 i 4 k.p.k.⁴⁸

Znaczenie wieku dla zdolności w prawie cywilnym

W podobny sposób ustawodawca traktuje wiek jako kryterium zdolności do dokonywania czynności zgodnych z prawem i niezgodnych z prawem na gruncie prawa cywilnego. Pełną zdolność do czynności prawnych przyznaje się osobom, które ukończyły 18 lat, co stanowi wyraz uznania, że osiągnięcie wspomnianego wieku wiąże się z uzyskaniem odpowiedniego stopnia dojrze-

⁴⁷ R. A. Stefański, *Obrona obligatoryjna w polskim...*, s. 126–128; E. Habzda-Siwek, *Dylematy związane z opinią o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego (refleksje wokół art. 202 k.p.k.)*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa 2007, s. 186; K. Eichstaedt, *Niepoczytalny sprawca czynu zabronionego – zagadnienia wybrane*, „Przegląd Sądowy” 2019, nr 11–12, s. 90, 93; T. Grzegorzczak, op. cit., s. 351–353; S. Ładoś, *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013, s. 185–186; P. Nycz, *Obrona obligatoryjna związana ze stanem psychiki oskarżonego – uwagi na marginesie postanowienia SN z 29 czerwca 2010 r.*, *IKZP 6/10*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2011, nr 3, s. 53–58; A. Płatek, *Poczytalność oskarżonego „w czasie postępowania” czy psychiczna zdolność do „rozumnej obrony”?*, „Palestra” 2009, nr 5–6, s. 70, 72; D. Krakowiak, *Sprawca niepoczytalny w procesie karnym*, Łódź 2018, s. 21–26; R. Kmiecik, *O poczytalności oskarżonego „w czasie postępowania” – polemicznie*, „Palestra” 2007, nr 5–6, s. 92–94.

⁴⁸ Uzasadnienie rządowego projektu..., s. 29–30; S. Steinborn, op. cit., teza 6; M. Zimna, op. cit., s. 41–42; postanowienie SN z 29 czerwca 2010 r., sygn. akt I KZP 6/10, Lex nr 583986.

łości⁴⁹. Dopiero wówczas, w oparciu o ogólnie przyjęte poglądy dotyczące dojrzałości biologicznej i umysłowej człowieka, zyskuje on zdolność do samodzielnego kształtowania praw i obowiązków, korzystania z uprawnień i zaciągania zobowiązań⁵⁰. Podkreśla się jednak, że art. 10 i 11 k.c. są wyrazem pewnej konwencji. Bowiernie rzeczwiŝta chwila uzyskania wspomnianej dojrzałości jest kwestią indywidualną kaŝdego człowieka. Ponadto granica wieku na poziomie 18 lat jest uznawana za zaniŝoną, bowiernie dojrzałość umysłową człowiek uzyskuje później. Tym niemniej tak niskie usytuowanie wieku osiągnięcia zdolności do czynności prawnych uzasadnia się względami praktycznymi i potrzebami obrotu⁵¹.

Mimo powyŝszej argumentacji jako początek potencjalnej zdolności do ponoszenia odpowiedzialności odszkodowawczej ustawodawca w art. 426 k.c. wyznacza ukończenie 13 roku ŝycia. Jako kryterium przywołuje się w tym zakresie stopień rozwoju psychofizycznego pozwalający na rozpoznanie znaczenia swojego czynu i właściwe kierowanie swym postępowaniem⁵². Mając na uwadze podobieństwo rzezonego kryterium do przesłanek poczytalności, osoby w wieku poniŝej 13 lat zrównuje się z osobami niepoczytalnymi⁵³. Jednocześnie podkreśla się, że początek tzw. zdolności deliktowej zbiega się z możliwością pociągnięcia nieletniego do odpowiedzialności za popełnienie

⁴⁹ R. Strugała, op. cit., s. 37; A. Lutkiewicz-Rucińska, *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), op. cit., s. 37; M. Pilich, *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny...*, t. 1, s. 259–260. Nieco odmiennie: S. Kalus, *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Część ogólna (art. 1–125)*, Warszawa 2018, s. 67–68.

⁵⁰ P. Księżak, *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), op. cit., teza 7; J. Regan, *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] M. Załucki (red.), op. cit., s. 19; idem, *Komentarz do art. 11...*, s. 20; R. Strugała, *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), op. cit., s. 38; M. Gutowski, *Komentarz do art. 11...*, s. 145; A. Lutkiewicz-Rucińska, *Komentarz do art. 11...*, s. 40–41; P. Nazaruk, *Komentarz do art. 11...*, teza 1 i 2; S. Dmowski, *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] S. Rudnicki, S. Dmowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2011, s. 81. Nieco odmiennie: S. Kalus, op. cit., s. 67–68; M. Pilich, *Komentarz do art. 11...*, s. 264; M. Pazdan, op. cit., s. 1091.

⁵¹ P. Księżak, *Komentarz do art. 10...*, teza 7; idem, *Komentarz do art. 11...*, teza 5; M. Gutowski, *Komentarz do art. 10...*, s. 143; J. Regan, *Komentarz do art. 10...*, s. 19; A. Lutkiewicz-Rucińska, *Komentarz do art. 10...*, s. 37. Nieco odmiennie: S. Kalus, op. cit., s. 67–68.

⁵² W. Dubis, *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), op. cit., s. 964; P. Machnikowski, op. cit., s. 113; I. Długoszewska-Kruk, *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] M. Załucki (red.), op. cit., s. 921–922; Z. Banaszczyk, *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Art. 1–449¹⁰*, Warszawa 2020, s. 1539–1540; idem, *Glosa do wyroku...*, s. 7; A. Olejniczak, *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2014, s. 468; A. Rzetecka-Gil, op. cit., art. 426, tezy 1 i 7.

⁵³ W. Dubis, op. cit., s. 965; M. Marcinkowski, *Obiektywizacja odpowiedzialności deliktowej małoletnich we Francji i Polsce*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 8, s. 88; A. Śmieja, *Wiek sprawcy szkody jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej z tytułu czynów niedozwolonych*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 3, s. 123; W. Borysiak, op. cit., teza I, III, 9; Z. Banaszczyk, *Komentarz do art. 426...*, s. 1539–1540; idem, *Glosa do wyroku...*, s. 6.

czynu karalnego na podstawie uprzednio u.p.n., a obecnie u.w.r.n.⁵⁴ Tym samym zdaniem części doktryny i orzecznictwa osoba, która ukończyła 13 lat, odpowiada tak jak dorosły w cywilnoprawnym rozumieniu tego pojęcia⁵⁵. Należy jednak pamiętać, że również w tym przypadku przepisy są wyrazem przyjętej konwencji, która nie uwzględnia indywidualnych predyspozycji poszczególnych osób⁵⁶.

Wnioski

Przykłady zróżnicowania cenzusów wieku można mnożyć, nawiązując chociażby do zdolności sądowej i procesowej w postępowaniu cywilnym albo do zdolności procesowej i zdolności do czynności procesowych w postępowaniu karnym. Obszarem badawczym można by także objąć przepisy pozwalające na zawieranie związków małżeńskich, czynny udział w wyborach, zakup alkoholu czy uzyskanie prawa jazdy⁵⁷. Wydaje się jednak, że poglądy zaprezentowane powyżej są wystarczające do sformułowania pewnych wniosków natury ogólnej.

W ocenie postulatów ujednoczenia dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej i górnej granicy wieku obrony obligatoryjnej nie sposób ograniczać się jedynie do analizy art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k. i art. 10 § 1 k.k. Kwestia ta wymaga szerszego spojrzenia na osobę nieletniego z uwzględnieniem chociażby przytoczonych przepisów u.w.r.n. czy k.c. W świetle powyższego zasadne jest odrębne dokonywanie oceny zdolności do dokonywania czynności zgodnych z prawem i niezgodnych z prawem. Należy mieć na uwadze, że art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k. dotyczy pierwszej z wymienionych zdolności, natomiast art. 10 § 1 k.k. – drugiej z nich. Trudno zatem zgodzić się z postulatem ujednoczenia komentowanych cenzusów wieku przyjętych we wspomnianych przepisach. Nie należy wykluczać postulatu podniesienia podstawowego wieku odpowiedzialności karnej z 17 do 18 lat, jednak jego oceny powinno się dokonywać z uwzględnieniem celów i funkcji prawa karnego ze szczególnym uwzględnieniem stopnia dojrzałości nieletniego. Tym niemniej nawet w przypadku pozytywnej oceny wspomnianego postulatu wydaje się on mało realny, mając na uwadze głęboko zakorzeniony w polskim porządku prawnym podstawowy próg odpowiedzialności karnej usytuowany na poziomie 17 lat oraz ostatnie zmiany

⁵⁴ J. Gudowski, G. Bieniek, op. cit., s. 803; J. Kuźmicka-Sulikowska, op. cit., s. 157.

⁵⁵ M. Zelek, *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 2: *Komentarz do art. 353–626*, Warszawa 2021, s. 689. Zob. też: A. Szpunar, *Glosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2001 r.*, IV CKN 1469/00, „*Orzecznictwo Sądów Polskich*” 2002, nr 6, s. 306; M. Marcinkowski, op. cit., s. 88. Odmienne: G. Bieniek, op. cit., s. 478; J. Gudowski, G. Bieniek, op. cit., s. 803. Nieco inaczej: M. Wałachowska, op. cit., s. 462–463.

⁵⁶ J. Gudowski, G. Bieniek, op. cit., s. 803; J. Kuźmicka-Sulikowska, op. cit., s. 158.

⁵⁷ M. Maraszek, *Dolna granica...*, s. 138–139.

art. 10 k.k., zmierzające do dalszego obniżania wieku warunkowej odpowiedzialności karnej⁵⁸. Wyrażona wątpliwość zyskuje na sile przy uwzględnieniu, że podejmując na przestrzeni lat kolejne decyzje w przedmiocie obniżenia wieku warunkowej odpowiedzialności karnej, ustawodawca kierował się nie tyle szacunkowym stopniem dojrzałości nieletniego, co poziomem zagrożenia społeczeństwa ze strony zdemoralizowanych sprawców⁵⁹.

Wykaz literatury

- Banaszczyk Z., *Glosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2001 r., IV CKN 1469/00*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2002, nr 1.
- Banaszczyk Z., *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Art. 1–449*¹⁰, C.H. Beck, Warszawa 2020.
- Bieniek G., *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] G. Bieniek (red.), *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. 1, LexisNexis, Warszawa 2011.
- Bojarski T., *Komentarz do art. 1 u.p.n.*, [w:] T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz (red.), *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Bojarski T., *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Boratyńska K.T., Czarnecki P., [w:] A. Sakowicz (red), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2023.
- Borysiak W., *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, 2022, Legalis.
- Budyn-Kulik M., *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex.
- Burdziak K., *Art. 10 § 2 k.k. i art. 94 u.p.n. z perspektywy art. 40 ust. 3 Konwencji o prawach dziecka, czyli kilka słów na temat odpowiedzialności karnej nieletnich*, „Probacja” 2019, nr 2.
- Drugoszewska-Kruk I., *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2023.
- Dmowski S., *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] S. Rudnicki, S. Dmowski, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, LexisNexis, Warszawa 2011.
- Drajewicz D., *Obrońca z urzędu w znowelizowanym Kodeksie postępowania karnego*, „Monitor Prawniczy” 2016, nr 5.
- Dubis W., *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2021.
- Eichstaedt K., *Komentarz do art. 79 k.p.k.*, [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, 2022, Lex.

⁵⁸ Ustawa z 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2022 r., poz. 2600).

⁵⁹ Zob. A. Grześkowiak, *Komentarz do art. 10...*, s. 142–143; eadem, *Prawo nieletnich...*, s. 226; J. Giezek, op. cit., s. 93; K. Burdziak, op. cit., s. 40; Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 2024, Sejm IX kadencji, s. 1–4, 6–7, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024> (data dostępu: 1.04.2023). Zob. też słuszną krytykę O. Rataj, op. cit., s. 138; P. Kobes, op. cit., s. 78, 342.

- Eichstaedt K., *Niepoczytalny sprawca czynu zabronionego – zagadnienia wybrane*, „Przegląd Sądowy” 2019, nr 11–12.
- Giezek J., *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Gromek K., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, LexisNexis, Warszawa 2004.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego*, t. 1: *Artykuły 1–467*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Grześkowiak A., *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2021.
- Grześkowiak A., *Prawo nieletnich*, C.H. Beck, Warszawa 2020.
- Gudowski J., Bieniek G., *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Gutowski M., *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–352*, C.H. Beck, Warszawa 2021.
- Gutowski M., *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–352*, C.H. Beck, Warszawa 2021.
- Habzda-Siwiek E., *Dylematy związane z opinią o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego (refleksje wokół art. 202 k.p.k.)*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007.
- Kalus S., *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Część ogólna (art. 1–125)*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Kardas P., *O podstawach odpowiedzialności nieletnich na zasadach określonych w Kodeksie karnym. Uwagi na tle sporów dotyczących wymierzenia nieletniemu kary*, [w:] P. Hofmański, S. Waltoś (red.), *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Kmieciak R., *O poczytalności oskarżonego „w czasie postępowania” – polemicznie*, „Palestra” 2007, nr 5–6.
- Kobes P., *Orzekanie i wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec nieletnich w Polsce*, Difin, Warszawa 2015.
- Konarska-Wrzosek V., *Komentarz do art. 1 u.p.n.*, [w:] P. Górecki, V. Konarska-Wrzosek (red.), *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019.
- Konarska-Wrzosek V., *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Korcyl-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Korcyl-Wolska M., *Sądy rodzinne w Polsce orzekające w sprawach nieletnich – wczoraj, dziś i jutro*, [w:] K. Krajewski, B. Stańdo-Kawecka (red.), *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
- Korcyl-Wolska M., *Uwagi o konstytucyjnie gwarantowanych prawach obywatelskich nieletnich w świetle rozwiązań przyjętych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 r.*, [w:] P. Kardas, T. Sroka (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.

- Kornak M., *Glosa do wyroku SN z dnia 29 września 2009 r., III KK 105/09*, 2010, Lex.
- Kosonoga J., *Appointed counsel for the defence in the polish criminal proceeding*, „Ius Novum” 2016, nr 2.
- Kosonoga J., *Przesłanki obrony obligatoryjnej w postępowaniu wykonawczym*, [w:] A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Nielączna, P. Wiktorowska (red.), *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Krakowiak D., *Sprawa niepoczytalny w procesie karnym*, Wyd. UŁ, Łódź 2018.
- Krukowski A., *Komentarz do art. 1 u.p.n.*, [w:] A. Krukowski, (red.), *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1991.
- Księżak P., *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, 2022, Legalis.
- Księżak P., *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, 2022, Legalis.
- Kuźmicka-Sulikowska J., *Zasady odpowiedzialności deliktowej w świetle nowych tendencji w ustawodawstwie polskim*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
- Lubelski M.J., *Zagadnienia stykowe kodeksu karnego i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 10 § 1, art. 10 § 3, art. 10 § 4, art. 38 § 3, art. 1 § 3 k.k.)*, [w:] T. Bojarski, E. Skwętołowicz (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Wyd. UMCS, Lublin 2001.
- Lutkiewicz-Rucińska A., *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
- Lutkiewicz-Rucińska A., *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
- Ładoś S., *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Machnikowski P., *O zdolności deliktowej*, [w:] E. Gniewek (red.), *Podmiotowość cywilnoprawna w prawie polskim*, Wyd. UWr, Wrocław 2008.
- Maraszek M., *Dolna granica wieku odpowiedzialności karnej w prawie polskim*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Maraszek M., *Glosa do uchwały SN z dnia 24 maja 2005 r., I KZP 12/05*, 2011, Lex.
- Maraszek M., *Glosa do wyroku SN z dnia 22 kwietnia 2009 r., III KK 21/09*, 2010, Lex.
- Maraszek M., *Glosa do wyroku SN z dnia 1 czerwca 2006 r., V KK 158/06*, 2010, Lex.
- Maraszek M., *Glosa do wyroku SN z dnia 26 czerwca 2008 r., V KK 126/08*, 2012, Lex.
- Maraszek M., *Glosa do wyroku SN z dnia 29 września 2009 r., III KK/105/09*, 2011, Lex.
- Maraszek M., *Odpowiedzialność karna nieletnich (art. 10 § 2 k.k., art. 13 i 91 u. Niel.)*, „Przegląd Sądowy” 2011, nr 7–8.
- Marcinkowski M., *Obiektywizacja odpowiedzialności deliktowej małoletnich we Francji i Polsce*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 8.
- Marek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Matusiak-Frączczak M., *Określenie momentu postępowania karnego, w którym podejrzanemu lub oskarżonemu powinien być udostępniony kontakt z obrońcą. Glosa do wyroku ETPC z dnia 27 listopada 2008 r., 36391/02*, 2013, Lex.
- Mączyńska M., *Kilka uwag o granicach nieletniości w prawie polskim w świetle historycznych, obowiązujących i projektowanych rozwiązań prawnych*, [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Mierzwińska-Lorencka J., *Kwalifikowany typ przestępstwa zgwałcenia a odpowiedzialność karna nieletniego*, [w:] A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Nielączna, P. Wikto-

- rowska (red.), *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, Warszawa 2013.
- Nazaruk P., *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] J. Ciszewski, P. Nazaruk (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex.
- Nazaruk P., *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] J. Ciszewski, P. Nazaruk (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex.
- Nycz P., *Obrona obligatoryjna związana ze stanem psychiki oskarżonego – uwagi na marginesie postanowienia SN z 29 czerwca 2010 r., I KZP 6/10*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2011, nr 3.
- Olejniczak A., *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania – część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Pazdan M., *Zdolność do czynności prawnych i inne postaci zdolności czynnej*, [w:] Z. Radwański, M. Safjan (red.), *Prawo cywilne – część ogólna*, seria: System Prawa Prywatnego, t. 1, C.H. Beck, Warszawa 2012.
- Pilich M., *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Część ogólna, cz. 1 (art. 1–55(4))*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Pilich M., *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Część ogólna, cz. 1 (art. 1–55(4))*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Platek A., *Poczytalność oskarżonego „w czasie postępowania” czy psychiczna zdolność do „rozumnej obrony”?*, „Palestra” 2009, nr 5–6.
- Posnow W., *Komentarz do art. 79 k.p.k.*, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2021.
- Prusak F., *Komentarz do Kodeksu postępowania karnego*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1999.
- Rataj O., *Projektowane zmiany w zakresie odpowiedzialności karnej nieletnich w kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 1.
- Rdzanek-Piowar G., *Nieletniość i jej granice*, Wyd. WSPS, Warszawa 1993.
- Regan J., *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2023.
- Regan J., *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2023.
- Rzetecka-Gil A., *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania – część ogólna*, 2011, Lex.
- Sienkiewicz Z., *O dyrektywie wymiaru kary wobec nieletnich i młodocianych (uwagi na tle art. 54 § 1 k.k.)*, [w:] J. Skorupka (red.), *Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Świdry*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Sitarz O., *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny*, t. 1: *Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116*, C.H. Beck, Warszawa 2021.
- Sitarz O., Sołtysiak-Blachnik A., Dwornicka S., *Granica wieku odpowiedzialności karnej – dwugłós*, [w:] T. Dukiet-Nagórska (red.), *Zagadnienia współczesnej polityki kryminalnej*, Wyd. STO, Bielsko-Biała 2006.
- Smarzewski M., *Granice efektywności prawa do korzystania z pomocy obrońcy w kontekście ostatnich nowelizacji KPK*, „Monitor Prawniczy” 2016, nr 21.
- Sokołowski T., *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Stańdo-Kawecka B., *Prawo karne nieletnich od opieki do odpowiedzialności*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007.
- Stefański R.A., *Komentarz do art. 79 k.p.k.*, [w:] R.A. Stefański, S. Zabłocki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

- Stefański R.A., *Konstytucyjne prawo do obrony a obrona obligatoryjna w świetle noweli z dnia 27 września 2013 r.*, [w:] T. Gardocka i in., *Prawo do obrony w postępowaniu penalnym. Wybrane aspekty*, Biuro RPO, Warszawa 2014.
- Stefański R.A., *Obrona obligatoryjna po 1 lipca 2015 r.*, [w:] P. Wiliński (red.), *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015 r. Przewodnik po zmianach*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Stefański R.A., *Obrona obligatoryjna w polskim procesie karnym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Steinborn S., *Komentarz do art. 79 k.p.k.*, [w:] S. Steinborn (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów*, 2016, Lex.
- Strugała R., *Komentarz do art. 10 k.c.*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2021.
- Strugała R., *Komentarz do art. 11 k.c.*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2021.
- Szpunar A., *Glosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2001 r., IV CKN 1469/00*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2002, nr 6.
- Szwarc A., *Pojęcie zdolności do ponoszenia odpowiedzialności karnej*, [w:] P. Kardas, T. Sroka (red.), *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Śmieja A., *Wiek sprawcy szkody jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej z tytułu czynów niedozwolonych*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 3.
- Świecki D., *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Walczak-Zochowska A., Dąbrowski J., *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] R.A. Stefański, *Kodeks karny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2023.
- Wałachowska M., *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3: *Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Wąsek A., *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] O. Górniok (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2006.
- Zełek M., *Komentarz do art. 426 k.c.*, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 2: *Komentarz do art. 353–626*, C.H. Beck, Warszawa 2021.
- Zgryzek K., *Obrona obligatoryjna w polskim procesie karnym – zagadnienia wybrane*, „Radca Prawny. Zeszyty Naukowe” 2019, nr 4.
- Zgryzek K., *Prawo do obrony po noweli wrześniowej – kilka uwag*, [w:] B.T. Bieńkowska, H. Gajewska-Kraczkowska, M. Rogacka-Rzewnicka (red.), *Wokół gwarancji współczesnego procesu karnego. Księga jubileuszowa profesora Piotra Kruszyńskiego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Zimna M., *Kształtowanie się instytucji obrony obligatoryjnej w świetle ostatnich zmian kodeksu postępowania karnego*, „Ius Novum” 2015, nr 4.
- Zoll A., *Czy nieletniość jest okolicznością wyłączającą winę?*, [w:] P. Hofmański, S. Waltoś (red.), *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Zoll A., *Komentarz do art. 10 k.k.*, [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 1: *Komentarz do art. 1–52*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

Summary

On the matter of uniforming the lower limit of the age of criminal liability and the upper age of mandatory defense

Keywords: criminal liability of minors, obligatory defence of minors, the legal capacity of minors, tort capacity of minors, standardization of age qualifications.

In recent years, the postulate to unify the lower age limit for criminal responsibility and the upper age limit for mandatory defence has gained strength. This article aims to assess the legitimacy of this postulate. The conducted analysis goes beyond the framework of criminal law and proceedings and refers to civil law, in the field of legal capacity and tortious capacity. The study considered the psychological approach to the juvenile's abilities and practical experience of the juvenile's functioning in court proceedings.